

TÜRKÇEDE *-ma (-me)* EKİNİN YERİ

Yakup KARASOY*

ÖZET

Türkçenin kelime dağarcığının çok önemli bir kısmını türemiş kelimeler oluşturmaktadır. Kelime türetilmesinde en çok kullanılan eklerden biri de -ma (-me) ekidir. Türkçenin gelişim sürecinde en eski dönemlerden itibaren yer almış, günümüzde de Türk lehçelerinin birçoğunda verimli ekler arasında görevini sürdürmektedir. Fülden isim yapan -ma (-me) ekinin ses benzerliği ile fiillerdeki olumsuzluk eki, kuvvetlendirme ve soru edatlarının kıyaslanması, Türkçede eklerin gelişme seyri hakkında düşüncelerimize katkıda bulunabilir. Türkçe ile akrabalığı olmayan birçok dilde benzeri anlamlı ma unsurunun bulunması da çok ilginçtir. Özellikle Rusça bu konuda önemli malzemeler içermektedir. Bu ekin Türkçedeki yerini ve önemini belirlemek için tüm verilerin bir araya getirilerek incelenmesi gerekmektedir.

ANAHTAR KELİMELER

-ma (-me) eki, Türkçe, kök, yapım eki, Rusça, türemiş kelime, edat, fiil, isim, Türk lehçeleri

THE PLACE OF SUFFIXES *-ma, (-me)* IN TURKISH GRAMMATICAL STRUCTURE

ABSTRACT

The derivated words comprise the most important part of Turkish Vocabulary. One of the most common suffixes employed in derivation is the suffix -ma (-me). This suffix has taken place in the development period of Turkish since the very early stages. It also maintains its place among the other effective suffixes used within most other Turkish dialects. The sound similarity between the derivational suffix -ma (-me) and the inflexional suffix -ma (-me) and their comparison between them with some prepositional phrases may contribute to our impression concerning the development period of suffixes about Turkish. It is also interesting to find the ma device with similar meaning in other languages that have no kinship with Turkish. Especially Russian includes some necessary elements at this point. So it is useful to scrutinize all the data comparatively in order to determine the place of this suffix in terms of Turkish.

KEY WORDS

Suffix -ma (-me), suffix, root, Turkish, Russian, derivated word, verb, particle, noun, Turkish dialects

---

* Doç. Dr., S.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi.

МЕСТО АФФИКСА -ма (-ме) в ТЮРКСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Значительную часть словарного состава тюркского языка составляют производные слова. Одним из наиболее употребляемых в словообразовании аффиксов является аффикс -ма (-ме). Данный аффикс используется с самых давних времён на протяжении всего процесса развития. Тюркского языка, а также занимает место среди продуктивных аффиксов во многих тюркских диалектах в настоящее время. Сравнительный анализ фонетического сходства аффикса -ма (-ме), образующего из глагола существительное, с отрицательным аффиксом глагола, а также с усилительными и вопросительными частицами имеет значение с точки зрения дополнительного вклада в рассмотрение процесса развития аффиксов в тюркском языке. Интересно и то, что элемент ма в сходном значении присутствует также и во многих языках, не являющихся родственными тюркскому языку. Особенно много важного материала по этому вопросу в русском языке. Для того чтобы определить место и значение данного аффикса в тюркском языке, следует собрать вместе и проанализировать все данные.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Аффикс, -ма (-ме), тюркский язык, корень, суффикс, русский язык, производные слова, частица, глагол, существительное, тюркский диалекты.

Türkçenin kelime dağarcığının çok önemli bir kısmını türemiş kelimeler oluşturmaktadır. Basit kelimelerin tüm kavramları ifade etmekte yetersiz kaldığı durumlarda kelime köküne yapım eklerinin eklenmesi ile dil, çok sayıda yeni kelime kazanır.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, dilbilgisinde türemiş kelimelerin biçimsel nitelikleri ön plânda tutulmuş, anlam özellikleri ise pek önemsenmemiştir. Hâlbuki, yeni bir kelimenin ortaya çıkışını basit bir kök-ek birleşimi olarak değerlendirmek doğru değildir. Yüzyıllardır süregelen dil deneyimi, kökle ek arasında olan anlam bağının göz önünde tutulması gerektiğini gösterir. Meselâ, bir ek rastgele her köke getirilemeyeceği gibi, bir kök de her türlü eki almaz.

Türemiş kelimeler Türkçenin gelişme seyri hakkında düşüncelerimize katkıda bulunurken, akraba olmayan dillerle mukayese yönünden de çok ilginç malzemeler verebilir.

Türemiş kelimelerin yapı malzemesi olan ekler, çok uzun bir gelişme yolu geçirmişlerdir. Dil tarihinde birçok olay, eklerin incelenmesi ile açıklığa kavuşabilir. Dil onları ek diye, kelimelere ekleyerek fikrin doğru ifadesine yardımcı

araç diye ortaya koymamıştır. Böyle bir yaklaşım eklerin ilk başlarda anlamlı birer kelime olduğu düşüncesine hak kazandırır niteliktedir.

Eklerin dildeki rolü son derece büyüktür. Bugün sözlük anlamı olmayan sadece gramatik anlamlarıyla var olan ekler, yapım ve çekim ekleri olarak ayrılmaktadır. Ama uzak geçmişte onların kullanımının, dil örgülerinde bazen iç içe geçtiği de görülmektedir. Bizce bu, dil tarihinde araştırılması gereken en ilginç olgulardandır.

Yapım ekleri, eklemeli bir dil olan Türkçenin söz varlığını zenginleştiren en verimli kaynaklardan biridir. Aynı köke bağlı farklı kelimeler arasındaki bağı gösteren yapım ekleri, verimli ve verimsiz olarak ayrılabilirler. Bu eklerin büyük bir kısmı çağdaş Türk lehçeleri için ortaktır.

İşte, Türkçede kelime türetilmesinde en çok kullanılan eklerden biri de -ma (-me) fiilden isim yapma ekidir. -ma (-me) eki isimlerle fiillerin tarihî bağlarını göstermesi açısından dilde önemli bir yere sahiptir. Türkçenin gelişim sürecinde en eski dönemlerden itibaren yer almış olan bu ek, günümüzde de Türk lehçelerinin birçoğunda verimli ekler arasında görevini sürdürmektedir. Canlılığını hiç kaybetmeyen -ma (-me) eki, ister Türkçenin tarihi açısından, isterse çağdaş Türk lehçelerinde kullanımı açısından özel bir inceleme gerektirmektedir.

-ma (-me) fiilden isim yapma ekleri arasında yer alır. Kâşgarlı Mahmut, söz konusu ek hususunda “*Sonunda mim ve elif ile biten ve meful manasını anlatan kelimeler mastarlıktan çıkararak doğrudan doğruya isim olur.*” diye yazmıştır (Divanü Lûgat-it- Türk 1992: C. I: 431). Prof. Dr. Hamza Zülfikar -ma (-me) ekini şöyle tanımlar: “Fiilden iş, hareket adları yapan işlek bir ektir. Buna mastar eki de denir. Geçişli ve geçişsiz ayrımı yapmadan hemen hemen bütün fiiller -ma ekiyle isimleştirilebilir. Bir iş veya hareketin isim olarak kullanılması söz konusu olduğunda -ma (-me) eki öncelikle akla gelen bir ektir (Zülfikar 1991: 116). Vecihe Hatipoğlu, Tahsin Banguoğlu ve Zeynep Korkmaz da kendi çalışmalarında -ma ekine yer vermişlerdir (bk. Hatipoğlu 1981: 110-113; Banguoğlu 1990: 265-267; Korkmaz 2003: 131-135). Marcel Erdal da Türkçedeki eklerin tarihî gelişimlerini ortaya koyduğu *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon* adlı eserinde, -ma/-me ekinin fiillerin nesnesini gösterdiğini belirtmiş ve tarihî metinlerden örneklere yer vermiştir (Erdal 1991: 316-320).

Türkçe Sözlük'te hemen hemen her fiilin *-mak (-mek)* mastar eki ile bir arada *-ma (-me)* ekli şekli de yer almaktadır. Ama bazı kelimelerde artık bu ekin kalıplaşmış olduğu görülmektedir. Örnek: *açma, asma, basma, çalma, çatma, dolma, dondurma, kazma, kavurma, kıyma, pastırma, sürme, sırma, yarma, yazma, yeldirme* vs. Genellikle isim oluşturan bu ek, kelimeye sıfat niteliği de kazandırabilir. Örnek: *boyama kürk, buğulama balık, burma bilezik, çatma kaş, çalma mal, dolma arazi,...* vs.

Prof. Dr. Hazma Zülfiyar *-ma (-me)* ekinin birçok bilim dalında (tıp, tarih, felsefe, matematik, hukuk, fizik, dilbilgisi, tarih vb.) terim türetme amacı ile sık kullanıldığını belirttiğinden sonra bu ekin çağdaş Türkiye Türkçesindeki görevlerini şöyle sıralamıştır: “1. *-ma, kelimeye ‘yapılan işin adı’ kavramını katar; 2. -ma, kelimeye ‘araç, gereç’ kavramı katar; 3. -ma, kelimeye ‘yemek, yiyecek’ kavramı katar; 4. -ma kelimeye ‘hastalık adı’ kavramı katar 5. -ma, kelimeye ‘mekân’ kavramı katar”* (Zülfiyar 1991: 118-119).

T. Banguoğlu *-ma (-me)* ekli kelimeleri *-me* adları ve *-me* sıfatları olarak ayrı ayrı incelemeyi uygun bulmuştur (bk. Banguoğlu 1990: 264, 265-267).

-ma (-me) ekinin dildeki görevini *-mak(-mek)* eki ile kıyaslayarak ele alan Prof. Dr. Muharrem Ergin ise şöyle demektedir: “*-mak, -mek*’in hareket isimleri yapmasına karşılık *-ma, -me*’nin fonksiyonu iş isimleri yapmaktır diyebiliriz: *al-ma, yağ-ma, oku-ma, yaz-ma, gel-me, git-me, geç-me, eri-me* gibi. Bu iki çeşit fiil ismi arasındaki ince fark *-ma, -me*’nin hareket ifade etmemesidir. Bu bakımdan *-ma, -me; -mak, -mek*’ten daha belirli, daha kuvvetli fiilden isim yapma ekidir” (Ergin 1972: 186). Derin bir dil sezisi ile ifade edilmiş bu fikir daha sonra da göreceğimiz gibi, verilerle doğrulanmaktadır.

Birçok dil bilimci *-ma (-me)* ve *-mak (-mek)* eklerinin gelişme zincirinde *-mak (-mek)* ekini daha eski halka saymaktadır. A. N. Kononov, N. K. Dmitriyev, S. Caferov gibi bilim adamlarının görüşleri bu yöndedir. S. Caferov yapım eklerinin oluşum yollarından bahsederken *-ma* ekini şekil değişikliği ile ortaya çıkmış ekler arasına almıştır: “... Mastarın isme doğru inkişafı ve kuvvetli şekilde adlaşması, bu kategoriden ekin *k, g* ünsüzünün düşmesiyle yeni bir kategorinin fiilden türemiş isim kategorisinin oluşmasına sebep olmuştur (meselâ; *süzmek-süzme, kavurmak-kavurma* vs.). Böylece *-mak, -mek* mastar ekinden fiilden isim yapan *-ma, -me* eki türemiştir.” (Caferov 1968: 23-24).

Azerbaycan Türkçesinin tarihî dilbilgisi araştırmacısı H. Mirzazade, bu konuyla ilgili düşüncelerini şöyle belirtmiştir: “Bir taraftan *-ma/-me* ekinin sadece

fiil köklerine eklenmesi, diğer taraftan bu ekin tam şekli olan *-mak/-mek* ekinin de isim oluşturması, isme yaklaşması, *-ma/-me* ve *-mak/-mek* eklerinin aynı kökenden geldiğini söylemeye esas verir” (Mirzazade 1990: 61). Bu görüşe göre, *-mak/-mek* birincil, tam şekil; *-ma/-me* ise ikincil, tam olmayan şekildir. A. von Gabain *Eski Türkçenin Grameri*’nde köken açısından kıyaslama yapmadan *-ma (-mä)* ekinin seyrek olarak isim (örnek: *yälmä* ‘binici süvari’; *yäl-* ‘binmek’), sık olmamakla beraber daha çok sıfat (örnek: *oyma är* ‘oyuncu’, *oy-* ‘oylamak’; *bälgürtmä ät’öz* ‘görülen vücut’, *bälgürt-* ‘göstermek, belirtmek’; *käs-mä aş* ‘kıyma yemek’, *käs-* ‘kesmek, kıymak’; *barma yıl* ‘geçen yıl’, *bar-* ‘gitmek, varmak’) türettiğini, *-mak (-mek)* ekinin ise soyut ve diğer isimler (örnek: *ukmak* ‘akıl, görüş, fikir’, *uk-* ‘anlamak; *tüzülmäk* ‘sükûnet’, *tüzül-* ‘düzelmek, bir sıraya gelmek; *tutmak* ‘sap’, *tut-* ‘tutmak’; *ölmek* ‘ölme’, *öl-* ‘ölmek’) yaptığını yazmıştır (Gabain 1988: 53-57). Yazarın *-ğma (-gmä)* olarak ayırdığı isim ve sıfat yapan ek de (örnek: *bağrın yoriğma* ‘karın üstünde sürünenler’, *yori-* ‘yürümek’; *tigmä* ‘malum, isimli’, *ti-* ‘demek’; *yirdä yoriğma yalañuk* ‘yer yüzünde dolaşan, yürüyen insanlar’, *yori-* ‘yürümek’; *käligmä öd* ‘istikbal, gelecek’, *käl-* ‘gelmek’, örnekler için bk. Gabain 1988: 52-56) bizce *-ma (-mä)* eki sırasına dahildir. Kemal Eraslan’a göre şekil ve zaman eki durumuna geçmeyen bu ek daima isim fiil eki olarak kalmıştır (Eraslan 1980: 27; 39). Ayrıca *-ma (-me)* fiilden isim yapma eki ile ilgili Ercilasun, bu ekin fiilin adını yaparak fiili belirttiğini, fiilin adını belirten *-mak (-mek)* ekinde *-ma (-me)* ekiyle pekiştirici *ok* edatının birleştiğini ifade etmiştir (Ercilasun 2000: 41-43).

Türk dilinin abide eserleri de bu hususta belli bir fikir verebilir. Kâşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgati’t- Türk*’te *-mak (-mek)* eki ile kalıplaşmış olan *ökmek*, *uçmak*, *türmek*, *tokmak* gibi kelime örnekleri vermiş, *-ma (-me)* ekini ise çok geniş bir yelpaze ile tanıtmıştır (Divanü Lûgat-it- Türk 1992 C. I: 129-130-137-143-431-434-490; C. III: 34-173-174 vs.).

Kitâb-ı Dede Korkut’ta *-mak* ekli kelimelerle bir arada *-ma* ekli kelimelerin de bulunduğunu görüyoruz. Örnek: *kıyma kıyma ağ etinden çekmek*, *kara kavurma*, *yime*, *içme*, *buynuzı burma koç*, *bişik kertme yavuklu*, *kaçma kovma*, *burması altun tuç borular*, *kara kıyma gözler* vs. (*Dede Korkut Kitabı* 1989: 107, 115, 117, 125, 142, 161, 163). Benzer şekilde, *-ma (-me)* eki cinaslı olarak Kan-su Gavri Divanı’nda da karşımıza çıkmaktadır:

İy gözi kıyma gitmegil bağrumı kıyma itmegil
‘Âşıka kıyma itmegil el benüm ü etek senüñ (Yavuz 2002: 127).

-ma/-me ve *-mak/-mek* eklerinin aynı kökten olması makul bir fikirdir. Fakat gelişim yolunun *-mak (-mek)*ten *-ma (-me)* ekine değil, *-ma (-me)*den *-mak (-mek)* ekine doğru olduğu daha mantıklı sayılabilir. T. Banguoğlu, bu düşüncüyü soru işareti ile olsa da belirtmiştir (Banguoğlu 1990: 264). Bizim bu yöndeki düşüncelerimiz ise şöyle özetlenebilir: *-ma (-me)* ekinin dildeki işlevi sadece fiilden isim yapma ile sınırlı değildir. Bu durum makale içerisinde geniş olarak incelenecektir.

Yapım ve çekim eklerini gözden geçirdiğimizde *-ma (-me)* ekini sadece *-mak (-mek)* değil, birçok ek terkininde de bulabiliriz. Şöyle ki, fiilden isim yapan *-maca (-mece)*, fiilden isim yapan *-maç (-meç)*, zarf-fiil eki yapan *-madan (-meden)* [Muharrem Ergin bu ekin *-ma/-me* fiilden isim yapma eki ile *-dın/-din* ayrılma hâli ekinin birleşmesiyle meydana geldiği görüşündedir (Ergin 1972: 343)], fiilden isim yapan *-malı (-meli)* gibi eklerde *-ma (-me)* unsurunu görmek mümkündür. Biraz daha derine inilirse *-ma (-me)* ekinin *-m (-ım, -im, -um, -üm)* eki ile bağlantılı olduğu da varsayılabilir.

Çağdaş Türk lehçelerinin hemen hemen hepsinde bu ekin varlığını görebiliyoruz. Fakat *-mak /-mek* ekinin bütün Türk lehçelerinde özellikle de mastar eki olarak kullanıldığı söylenemez. *-mak/-mek* eki bugün Oğuz grubu Türk lehçeleri ile Özbek ve Uygur Türkçelerinde varlığını sürdürürken, bilhassa Kıpçak grubu Türk lehçelerinde bu ek yerini *-v (-iv, -iv, -uv, -üv)* ve *-u* ekine bırakmış görünmektedir. Ayrıca *-ma (-me)* eki bazı lehçelerde *-ba (-be)*, *-pa (-pe)* şekillerine de dönüşmüştür. Bu şekillerden hangisinin daha eski olduğu düşünülürse, ağırlığın *-ma (-me)* şeklinde olduğu kolayca ortaya konulabilir. Deliller, *-ba (-be)* ve *-pa (-pe)*yi fazla görmediğimiz eski yazılı kaynaklar ve *-ma (-me)*nin geniş kullanım yelpazesidir.

Ekin Türk lehçelerindeki bugünkü durumunu örneklerle gözden geçirelim:

Azerbaycan Türkçesinde

M. Hüseyinzade *-ma (-me)* eki aracılığı ile süreç, durum bildiren isimler oluştuğunu göstererek şu örnekleri vermiştir: *uydurma, döşeme, gelme, gızdırma, dolma, vuruşma, döyüşme, deyişme, dondurma, çalışma, suvarma, bölme, govurma, güleşme, uzlaşma* vs. (Hüseyinzade 1983: 35). Yazar, *gelme adam, hörme saç, burma bıç, alınma söz* gibi örneklerle bu ekin sıfat türetilmesinde de kullanıldığını belirtmiştir (Hüseyinzade 1983: 85).

Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde de çok verimli bir ek olan -ma (-me)nin yardımı ile oluşmuş kelimeler anlamlarına göre şöyle gruplandırılırlar: a) Kelimenin ilk baştaki anlamı ile bağlı somut nesnenin adını bildirenler. Örnek: *çatma*, *salma*, *yazma*, *çekdirme*, *süzme*, *govurma*, *gaynatma*, *gatlama* vs.; b) Kök kelimenin anlamı ile bağlı soyut düşüncenin adını bildirenler. Örnek: *gönükme*, *görkezme*, *yazma*, *yatlama*, *çekişme*, *çalışma*, *düzme*, *duwunme*, *değişme* vs. (*Türkmen Diliniň Grammatikası*1999: 31). M. Kara, Türkmen Türkçesinde -ma(-me) ekinin fiillere gelerek bunlardan kalıcı isimler (örnek: *gızırma* “sıtma”, *golyazma* “el yazması”, *süzme* “süzme”), iş isimleri (örnek: *deñeşdirme* “karşılaştırma”, *yaatlama* “hatırlama”), sıfatlar (örnek: *gızma* “öfkeli”, *göçme* “seyyar”) türettiğini yazmıştır (Kara 2001: 31).

Kazak Türkçesinde

Kömbe “yük”, *burma* (söz) “güldürücü”, *körme* “sevgi”, *tartpa* “kolan”, *kespe* “erişte”, *jarma* “yarma”, *terme* “1. karma, 2. şiirde tür, 3. desen”, *baspa* “1. yayınevi, 2. merdiven”, *bastırma* “1. bayan kıyafetinde düğme, 2. hangar, çardak”, *jazba* “yazılı”, *katpa* “zayıf”, *körpe* “yorgan”, *kıdırma* “hovarda”, *kızba* “kızgın ateşli, öfkeli”, *ızba* “kurdela”, *kospa* “1.öç, 2. yemek”, *şapa* “1.tetik, 2. çakı” vs. (*Kazakşa-Orısşa Sözdik* 1987).

Nogay Türkçesinde

N. A. Baskakov’a göre -ma (-me), -ba (-be), -pa (-pe) eki fiil köküne veya gövdesine eklenerek eylemin sonucunu bildiren isim oluşturur. Örnek: *burma* “bent”, *bölme* “bölüm”, *tüyme* “düğme”, *köşpe* “göç”, *yazba* “el yazısı” (Baskakov 1940: 55).

Hakas Türkçesinde

Çarba “yazma”, *sözirbe* “ağ”, *ağıspa* “balık ağı”, *kögerbe* “girdap”, *kirpe/kirtpe* “sıcak ağıl”, *tıplama* “düzenli”, *çıplama* “çok koyu”, *haalama* “geniş” gibi örnekler, -ma ekinin Hakas Türkçesinde bir yeri olduğunu gösterse de pek verimli olduğu söylenemez. (*Grammatika Hakasskogo Yazıka* 1975: 51-58).

Altay Türkçesinde

Kalma “kuş kirazı”, *kırma* “kırıcı, gönül kıran”, *kıyma* “1. İşkembeyle sarılmış bağırsaktan yapılan yemek”; 2. kenar, zıh”, *sayma* “elbisedeki işleme”, *soluma* “zamir”, *bürme* “kıvrım, elbisede pile”, *carma* “yazma, bulgur, kepek”, *çalma* “kement”, *çalba* “huzursuz” vs. (*Altayca-Türkçe Sözlük* 1999).

Kırgız Türkçesinde

Bastırma “1. Baskı, 2. arabalık hangar, sundurma”, *basma* “matbuat, basın”, *çapma* “yürük at”, *çarba/çorbo* “atın dudaklarına vurulan kışkaç”, *çığarma* “1. eser, telif, 2. üreti, istihsalât, mahsulât”, *çoymo* “uzamış, uzayan”, *çögörmö* “küçük çukur, oyuk”, *kıyma* “çarpık kesilmiş”, *kesme* “erişte”, *kezme* “gezginlik eden, serserice dolaşan” vs.(Kırgız Sözlüğü 1998).

Örneklerin incelenmesi, bazen aynı kelimeye *-ma (-me)* eki ve diğer şekillerin eklenmesinin anlam farklılığı oluşturduğunu göstermektedir. Örnek: Azerbaycan Türkçesinde *sal-* kökünden türemiş *salma* ve *salba* kelimeleri vardır. Görünürde aynı köke ve aynı ekin fonetik farklılıklarına dayansalar da taşıdıkları anlamları ile birbirinden farklıdır. Konuşma dilinde *salma* kelimesi *çay* kelimesi ile birleşim oluştururken “şekerle tatlandırılmış” (çay) anlamını taşır. *Salba* kelimesi ise “kalın, şişkin” anlamında daha çok *dudak* kelimesi ile birleşim oluşturur. Altay Türkçesindeki *çalma*, *çalba* kelimeleri de bu duruma örnek gösterilebilir.

Söz konusu ekin Türkçedeki kullanım alanı oldukça geniştir. Fiillerdeki olumsuzluk anlamı da Türkçede çok eski zamanlardan beri bu ekin yardımı ile ifade edilmiştir. N. K. Dimitriyev bu eki, kelimenin geniş anlamında isim alanı ile fiil alanı arasındaki sınırı belirleyen dış gösterge olarak nitelendirmiştir (Şçerbak 1981: 96). Bir yapım eki olarak *-ma (-me)*, çekim eki olan *-ma- (-me-)* olumsuzluk eki ile eş seslidir. Olumsuzluk eki *-ma- (-me-)*; *-pa- (-pe-)*, *-ba- (-be-)* gibi fonetik farklılıkları ile bütün Türk lehçeleri için ortaktır. Bu ekin tartışmasız olarak en eski morfolojik unsurlardan biri olduğunu belirten A. M. Şçerbak ekin tarihinin çok muammalı olduğu, bu konuda yapılan çalışmaların ise yüzeysel kıyaslamalardan öteye gitmediği görüşündedir (Şçerbak 1981: 97-98). W. Bang ve G. J. Ramstedt gibi bilim adamlarının *-ma- (-me-)* olumsuzluk ekinin kökeni ile ilgili düşüncelerini tarafsız olarak sunan yazar, kendi fikrini şöyle ifade etmiştir: “Görüldüğü üzere, Türk lehçelerinin olumsuzluk ekinin temelinde ‘eksik olmak’, ‘düşürmek, kaçırmak’ veya buna benzer herhangi bir anlamı olan bilinmeyen bir fiilin bulunduğu, ama bu fiilin etimolojik şeklinin farklı değişimlerle gölgelendiği görüşüne katılmamız gerekiyor” (Şçerbak 1981: 97-98).

Kazak şairi ve bilim adamı O. Süleyman, *Yazının Dili* isimli eserinde bugün eş sesli gibi nitelendirilen *-ma(-me)* ekinin çekim ve yapım eki görevlerini aynı temele bağlamıştır: “Söz konusu son ekin ilk işlevi muhtemelen inkâr yönünde olmuştur ve fiilin sadece kelime anlamı değil gramer anlamı da inkâr edilmiştir; yani başlangıçtaki fiil, isme dönüşmüştür” (Süleyman 2001: 41). Bu

yaklaşım, -ma (-me) ekinin kullanım sınırlarının çok geniş tutulması düşüncesini destekler niteliktedir.

Bunlardan başka, Türkçede -ma (-me) sesli birkaç ek ve kelime (edat) daha vardır. Bu yapıları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Ma, *Divanü Lûgati't-Türk*'te “al, işte” anlamı ile ayrıca bir kelime olarak da karşımıza çıkar. Besim Atalay bu kelimenin Anadolu ağızlarında da kullanıldığını belirtmiştir (*Divanü Lûgat-it- Türk* 1992 C. III: 213). Karaçay lehçesinde de *ma* kelimesi “bak, işte” anlamını taşır (*Karaçay Lehçesi Sözlüğü* 1991: 64). *Divanü Lûgati't-Türk*'te *ne* edatı örnekleri, *me* ile birlikte: “*Ne me edhgü kişi ol/O*, ne iyi adamdır; *Neme yawuz nenğ ol bu/Bu* ne kadar kötü şeydir” (*Divanü Lûgat-it- Türk* 1992 C. III: 214-215). XIII-XV yüzyıla ait yazma eserlerde de *ma* edatının geniş olarak kullanıldığını görebiliyoruz (Abdurrahmanov, Şukurov 1973: 220). Türk lehçelerinin bazılarında *mu* (*mi*, *mu*, *mü*) soru edatı yerine *ma* (*pa*, *ba*) şekli kullanılmaktadır. Örnek: Kazak Türkçesinde: *Berdiñ be?* “Verdin mi?”, *Okıdı ma?* “Okudu mu?” (*Kazakşa-Orısşa Sözdik* 1987: 57); Nogay Türkçesinde: *Berdiñ me?* “Verdin mi?”, *Kördüñüz be?* “Gördünüz mü?” (Baskakov 1940: 149-153-154); Altay Türkçesinde: *Boldıñ ba?* “Geldin mi?” (*Altayca Türkçe Sözlük* 1999: 32-33) vs. A. Ahmedov'a göre bazı lehçelerde ek olarak kabul edilen *mu* (*mi*, *mu*, *mü*) edatı, köken olarak *nime*, *neme* soru zamirine uzanmaktadır. A. N. Şçerbak, bu görüşün doğru olabileceği yönünde fikirler yürütmüştür (Şçerbak 1981: 44). Yukarıdaki örnekler ve açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, ses benzerliği olan bu yapılar üzerine oldukça geniş ve ayrı bir çalışma yapılmalıdır. Bu sebeple burada yalnız fiilden isim yapan -ma (-me) eki incelenmiştir.

-ma (-me) ekinin tarihini araştırırken geçmişe giden yol bizi Türkçenin sınırları dışına çıkarır. Türkçe ile akrabalığı olmayan birçok dilde *ma* unsurunun bulunması çok düşündürücü bir olgudur.

Kâşgarlı Mahmut *ma* kelimesinin Arapçada “şaşalama” bildirdiğini yazmıştır (*Divanü Lûgat-it- Türk* 1992 C. III: 214). İ. M. Dyakonov, sadece Arapçada değil, genel olarak Hami-Sami dillerinde de bu ekin varlığından bahsetmiştir: “Anlaşıldığı kadarıyla *ma* zamir elemanı, eski çağlarda özellikle verimli olmuştur. Tarih öncesi dönemde onun bünyesinde birçok fiilden türeme isimlerin ön eki, keza Arapça *ma* inkâr kalıbı ve eski Mısır yapay inkâr fiilleri olan *im*, *im* oluşmuştur” (Süleyman 2001: 140).

Olcas Süleyman, ise *-ma* ekinin kullanım sahasında daha farklı dilleri de fark etmiştir: “*Beni Eski Ön Asya dilleri ortamına ilk defa bu takı götürmüştür. Onun Arapça inkâr eki ma ile örtüşmesi, Çince ma “hayır”, ma “ancak” (İt.), pa “hayır” (Fr.) sözcüklerini hatırlamaya zorlamıştır*” (Süleyman 2001: 110).

-ma ekinin *-pa*, *-va* gibi farklı fonetik şekillerinin olduğunu göz önünde bulundurursak, Çince de fiilden isim oluşturan *fa* unsurunu da ele alabiliriz. *Fa*, eski Çince de anlamlı bir kelime olmuştur; çağdaş dönemde ise tek başına değil, kelime terkiplerinde yer alır. Kelimeye “yöntem, usul” anlamlarını katar. Kıscası fiilden isim türetir. Bu bir kural olduğu için serbest bir şekilde kelime türetilir. Bu kelimelerin de sözlükte ayrıca belirtilmesine gerek görülmez. Örnek: *layfa* “gelme, geliş usulü”, *çifa* “yemek yeme usulü”, *çanfa* “şarkı söyleme usulü” vs. (Solntsev 1971: 151).

-ma ekinin bulunduğu dillerden bahsederken Türkçenin sürekli temas hâlinde olduğu Slav dillerini, özellikle Rusçayı göz ardı etmememiz gerekir. “*-ma son ek kalıbı Slav dillerine, herhalde Türk (Oğuz, Karluk ve Kıpçak) lehçelerinden gelmiştir. Türkizmlerin bolluğu bunun kanıtıdır.*” (Süleyman 2001:140) diye yazan O. Süleyman, aşağıdaki örnekleri vermiştir: *uyma* “bir yığın şey”, *tesma* “şerit, bağ”, *kayma* “şerit”, *tyurma* “hapishane”, *korma* “geminin kıcı”, *koşma* “keçe”, *kosma* “karışık saç”... Bu kelimeler yazar tarafından etimolojik olarak da açıklanmıştır. Fakat, Rusçanın etimolojik sözlükleri incelenirken bu kelimelerle ilgili farklı yorumlara rastlamak mümkündür. A. Fasmer tarafından hazırlanmış kapsamlı etimolojik sözlükte (*Etimologičeskiy Slovar Russkogo Yazıka* 1964-1973) *tesma*, *kayma*, *koşma*, kelimelerinin Türk kökenli olduğu belirtilmiş, *tyurma* kelimesi tereddütle Türkçeye ait edilmiştir. *Uyma*, *korma*, *kosma*, kelimeleri ise Yunan ve Slav temelinde açıklanmıştır.

P. Y. Çernih’in Türk kökenli kelimelere olan yaklaşımı taraflı sayılabilir. Örnek olarak, yazar *tyurma* kelimesi ile ilgili yaptığı açıklamalarda Fasmer’den fazla uzağa gitmemiştir; ama vardığı sonuçla bilimsel açıdan şaşkınlık yaratmıştır. Sözlüğün *tyurma* kelimesi ile ilgili paragrafı şöyle özetlenebilir: “*Tyurma* kelimesi eski Rus yazma eserlerinde *turma* varyantı ile de görülmektedir. Ukrayna (*tyurma*), Belarus (*turma*), Eski Leh (*turma*) dilleri dışında diğer Slav dillerinde görülmez. Kelimenin yabancı kökenli olduğu kesindir. Fakat, Rusçaya Batıdan mı yoksa Doğudan mı girmiştir? Lehçe aracılığı ile Almandan alındığı yönünde düşünceler vardır. Fakat, Lehçenin yazma eserlerinde Rusçada olduğundan daha sonraki dönemlerde ortaya çıkar. Genel olarak bu kelimenin Novgorod-Pskov alanını geçerek Almandan ya da genel Germenceden Rusçaya geçmesi mümkün sayılabilir. *krş.* Çağdaş Almanca *Turm* (çokluk olarak

Türme) “kule”. Ama, Orta Çağ Almancasında *Turm/Turn* kelimesinin kökeni tam açık değildir. Onu Latince *turris* “kule” kelimesi ile bağlarlar. Diğer taraftan Kâşgarlı’da (XI. yy.) *türmä* kelimesinin aynı anlamda bulunduğu herkesçe bilinmektedir. Fakat, kelime burada Eski Rusçadan alınmış olarak bulunabilir” (*İstoriko – Etimologičeskiy Slovar' Sovremennogo Russkogo Yazıka* 1999 C. II: 227-228).

Tesma kelimesi ile ilgili olan yorum da aynı yöndedir: “*Tesma* kelimesi Ukrayna, Belarus, Leh dilleri hariç, diğer Slav dillerinde kullanılmamaktadır. Rusça yazma eserlerde XV. yüzyıldan itibaren yer almaktadır. XVIII. yüzyılın başlarında bu kelime *tasma* şeklinde görülmeye başlar. Kelime Doğu kökenlidir. Hem Türk ailesinden olan dillerde (Kazan Tatarcası, Kırgız, Özbek, Uygur, Başkurt, Karakalpak ve Türkiye Türkçesinde) hem de diğer dillerde (Farsça, Afganca, Hintçe) geniş bir biçimde kullanılır. Ses şekline bakılırsa, bu kelimenin Rusçaya iki defa girdiği düşünülebilir: İlk olarak ticaretle uğraşan insanlar aracılığıyla Farsçadan *tesma* şeklinde; çok daha sonra ise Türkçeden *tasma* şeklinde. Yine de genel kullanıma giren ilk şekil olmuştur. Doğuda bu kelimenin kökeni ve tarihi açıklanmamıştır (*İstoriko-Etimologičeskiy Slovar' Sovremennogo Russkogo Yazıka* 1999 c.II: 241).

Görüldüğü üzere, dünyanın herhangi bir dilinden Rusçaya kelime girmesini makul olarak gören araştırmacı, Türkçeden kelime alınmasını pek kabullenmemiştir. Yukarıda adı geçen kelimelerden de *kayma*, *koşma* kelimeleri sözlüğe alınmamış; *uyma*, *korma*, kelimeleri ise Slav ve diğer dillere göre açıklanmıştır.

N. M. Şanskiy ve T. A. Bobrova, hazırladıkları etimoloji sözlüğünde *tyurma*, *kayma* kelimelerini Türk kökenli; *uyma*, *korma*, *kosma* kelimelerini ise genel Slav kökenli olarak açıklamışlardır (*Şkol'ny Etimologičeskiy Slovar' Russkogo Yazıka* 2001). *Tesma* ve *koşma* kelimeleri bu sözlükte yer almamıştır.

O. Süleyman, Rusçada -ma ekli Türk kökenli kelimelerin örneklerini verirken onların çok sayıda olduğunu da belirtmiştir. *Sürme*, *çalma* gibi kelimeler de aynı sıraya eklenebilir.

XIX. yüzyılda V. İ. Dal' Rusçanın lehçe ve ağızlarında kullanılan kelimeleri de içeren çok değerli bir sözlük hazırlamıştır. Bu sözlükte de -ma ekli çok sayıda kelime bulunmaktadır. Örnek: *Buhtarma* “kürkün iç tarafı”, *çalma* “baş örtüsü”, *kayma* “şerit”, *kosma* “karışık saç”, *koşma* “keçe”, *kuterma* “koşuşturma”, *reşma* “at süsü”, *salma* “hamurdan yapılan bir çeşit yiyecek”, *sorma* “sığ-

lık”, *surma* “sürme”, *tesma* “şerit, bağ”, *turoma* “Nogaylarda doğranmış at eti”, *tyurma* “hapishane”, *urema* “nehir kıyısındaki orman”, *urma* “vahşi hayvan” vs. (*Tolkoviy Slovar Jivogo Velikorusskogo Yazıka* 1952). Bu sözlükte yer alan bir atasözü de çok ilgi çekicidir: “*Muj v tyurme, a jena v surme*” (*Tolkoviy Slovar Jivogo Velikorusskogo Yazıka* 1952 C. IV: 362) “Kocası türmede, karısı sürmede (Kocası hapist, karısı süslenip dolaşıyor).

-*ma* (-*me*) eki Rusçanın yapım ekleri arasında yer almamaktadır (*Grammatika Sovremennogo Russkogo Literaturnogo Yazıka* 1970). Bu da Rusçadaki -*ma* ekli kelimeleri Türkçe temelinde incelemenin yolunu açmaktadır.

-*ma* (-*me*) eki açısından Rusçayla kıyaslama yaparken dikkat çekici bir hususu özellikle belirtmemiz gerekir. Rusçada -*b(a)*, -*ob(a)*, -*tv(a)* ekleri fiilden isim yapar. Bu ekler ya doğrudan (genellikle basit olan) fiil köküne, ya da mastar şekline eklenir. Örnek: *pohvalyat'sya* “övünmek” - *pohval'ba* “övünme”, *rezat'* “kesmek, oymak” - *rezba* “oyma”, *borot'sya* “mücadele etmek” - *borba* “mücadele, kavga”, *molit'* “yalvarmak” - *mol'ba* “yalvarma, niyaz”, *hodit'* “yürümek” - *hod'ba* “yürüme, yürüyüş”, *jenit'sya* “evlenmek” - *jenit'ba* “evlenme”, *streljat'* “ateş etmek” - *strelba* “ateş, atış”, *slujit'* “hizmet etmek” - *slujba* “hizmet, görev”, *prosit'* “istemek” - *pros'ba* “rica, dilek”, *drujit'* “dost olmak, arkadaşlık etmek” - *drujba* “dostluk, ahbablık”, *uçit'sya* “öğrenmek, okumak” - *uçyoba* “okuma, tahsil, öğretim”, *kryakat'* “vak vak etmek” - *kryakva* “yaban ördeği”, *brit'* “tırış etmek” - *britva* “ustura”, *klyast'sya* “ant içmek, yemin etmek” - *klyatva* “ant, yemin”, *molit'sya* “dua etmek, dua okumak” - *molitva* “dua” vs.

Rusya Bilimler Akademisinin Rus Dili Enstitüsü tarafından hazırlanmış olan *Çağdaş Rus Yazı Dilinin Grameri* isimli kapsamlı çalışmada bu ekler verimsiz olarak nitelendirilmiştir (*Grammatika Sovremennogo Russkogo Literaturnogo Yazıka* 1970: 71-72). Fiil ismi türeten -*b(a)* eki verimsiz olmasına rağmen kurallı ekler arasındadır (Şanskiy 1968: 148-153).

O. Süleyman, Türkçede fiil ismi türetmenin morfolojik şemasının Slavlarca bilindiğini ve Slavların bu şema doğrultusunda kendi dillerinde fiillerden benzeri kelimeler kurduğunu varsaymıştır (Süleyman 2001: 139). -*ma* ekinin -*pa*, -*ba*, -*va* gibi varyantlarının olması, aynı zamanda kelime türetme kalıbının (fiilden isim yapma) benzerliği Türkçedeki -*ma* ve Rusçadaki -*ba*, -*va* ekleri arasında bir bağlantı olabilirliği açısından düşündürücüdür.

Yaptığımız tüm incelemeler, -ma (-me) ekinin Türkçenin dünya dilleri arasındaki yerinin, gelişme sürecinin ve günümüzdeki durumunun belirlenmesinde çok önemli bir yeri olduğunu açıkça göstermektedir.

KAYNAKLAR

- ABDURRAHMANOV, G.; ŞUKUROV, Ş. (1973), *Üzbek Tilining Tarihîy Grammatikası*, Taşkent, Ukituvçi Neşriyatı.
- Altayca-Türkçe Sözlük* (1999), GÜRSOY-NASKALİ, E.; M. DURANLI, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.
- BANGUOĞLU, T. (1990), *Türkçenin Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.
- BASKAKOV, N. A. (1940), *Nogayskiy Yazık i Yego Dialekti*, Moskva-Leningrad, İzd. ANSSSR.
- BORJAKOW, A. vd. (1999), *Türkmen Diliniñ Grammatikası, Morfologiya*, (Redaksion kollegiyä A. Borjakow, M. Saryhanow, M. Söyegow, B. Hojaýew, S. Ärnazarow), Aşgabat, “Ruh”.
- BOROVKOV, A. K. (1963), *Leksika Sredneaziatskogo Tefsira XII-XIII vv.*, Moskva, İzd. Vostornoy Literaturı.
- CAFEROV, S. (1968), *Azerbaycan Dilinde Sözdüzeldici ve Sözdeğiştirici Şekilçiler*, Bakû, Maarif Neşriyatı.
- Dede Korkut Kitabı* (1989), (Hzl. Muharrem ERGİN), Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.
- Divanü Lûgat-it- Türk Tercümesi* (1992), (Çev. Besim ATALAY), Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 3. Bs.
- ERASLAN, K. (1980), *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- ERCİLASUN, A. B. (2000), “Türk Dilinde Ek-Ses İlişkisi”, *TDAY Belleten 1997*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- ERGİN, M. (1972), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Etimolojişeskiy Slovar Russkogo Yazıka* (1964-1973), FASMER M. R., Moskva.
- GABAİN, Von A. (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. M. Akalın), Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.
- Grammatika Hakasskogo Yazıka* (1975), (pod. Redaktsiyev profesora Baskakova N. A., redaktsionnaya kollegiya: M. İ. Borgoyakov, A. İ. Grekul, G. İ. Donidze, D. F. Pataçakova), Moskva: İzd. “Nauka”.

- HATİBOĞLU, V. (1981), *Türkçenin Ekleri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 2. Baskı.
- HÜSEYİNZADE, M. (1983), *Müasir Azerbaycan Dili (Morfologiya)*, Bakû, "Maarif" Neşriyatı.
- İstoriko-Etimoloğiceskiy Slovar' Sovremennogo Russkogo Yazıka* (1999), ÇERNİH P. Y., (3-e izdaniye), I.-II. T., Moskva, İzd. "Russkiy Yazık".
- KARA, M. (2001), *Türkmence (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*, Ankara, Akçağ Yay.
- Karaçay Lehçesi Sözlüğü* (1991), PRÖHLE, W. (Çev. Prof. Dr. Kemal Aytaç), Ankara, KB. Yay.
- Kazakşa-Orısşa Sözdik* (1987), MAHMUDOV, H.; MUSABAYEV, G., Almatı, Kazak Sovet Ensiklopediyasının Bas Redaktsiyası.
- Kırgız Sözlüğü I-II* (1998), YUDAHİN, K. K. (Çev. A. B. TAYMAS), Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.
- KORKMAZ, Z. (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.
- MİRZAZADE, H. (1990), *Azerbaycan Dilinin Tarihi Grammatikası*, Bakû, Azerbaycan Üniversitesi Neşriyatı.
- SOLNTSEV, V. M. (1971), *Yazık Kak Sistemno-Strukturnoye Obrazovaniye*, Moskva, İzd. "Nauka".
- SÜLEYMAN, O. (2001), *Yazının Dili*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- ŞANSKİY, N. M. (1968), *Oçerki po Russkomu Slovoobrazovaniyu*, Moskva, İzdatel'stvo Moskovskogo Universiteta.
- ŞANSKİY, N. M.; BOBROVA, T. A. (2001), *Şkol'ny Etimoloğiceskiy Slovar' Russkogo Yazıka (4-e izdaniye)*, Moskva, İzd. "Drofa".
- ŞÇERBAK, A. M. (1981), *Oçerki po Sravnitel'noy Morfologii Tyurkskih Yazıkov (Glagol)*, Leningrad, İzd. "Nauka", (Leningradskoye otdeleniye).
- ŞVEDOVA N. Y. (1970), *Grammatika Sovremennogo Russkogo Literaturnogo Yazıka*, (Otvetstvennyy Redaktor N.Y. Şvedova), Moskva, İzd. "Nauka".
- Tolkoviy Slovar Jivogo Velikorusskogo Yazıka* (1952), DAL' V. İ., "Russkiy Yazık", t. 1-4, Moskva.
- YAVUZ, Orhan (2002), *Kansu Gavri'nin Türkçe Dîvânı (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım)*, Konya, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay.
- ZÜLFİKAR, H. (1991), *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.